

Roskildes skarprettere

af Knud Poulsen

Bøddel, rettermand, mestermand og skarpretter er forskellige betegnelser for historiens vel nok mest barske erhverv.

Professionen omfattede henrettelser ved hængning, halshugning med økse og sværd, undertiden bålbrænding f.eks. af

hekse. Endvidere beskæftigede han sig med tortur af fanger (pinligt forhør), piskning ved straffepælen, kaldet kagen eller kaget, ofte med en tillægsstraf i form af brændemærkning og anden infam behandling. Paradoksalt nok optrådte han også i rollen som læge eller kvaksalver.

Han må ikke forveksles med rakkeren, som var hans underordnede, og som udover at gå skarpretteren til hånd havde bestillinger som natmand, der fjernede latrin, skorstensfejer og den der fjernede ådsler og selvdøde dyr fra byen. Alle rakkerens job var "uærlige" og kunne ikke påtages af "ærlige" mennesker.

I middelalderen havde større købstæder egen bøddel, men som tiden gik, blev der færre udøvere, som fik større geografiske områder at virke i. Således har Roskilde bys bøddel også haft arbejde i andre sjællandske købstæder. I Køge benyttede magistraten i begyndelsen af 1600-tallet snart mestermanden i Roskilde, snart kollegaen i Næstved eller København. Disse tre byer blev efterhånden Sjællands skarpretterbyer.

Fra Køge findes et eksempel fra 1612 hvor en kvinde havde myrdet "det barn hun havde avlet i hor med en karl i København". Hun blev henrettet og udgifterne anføres således:

Fig. 1. Nu forsvunden senmiddelalderlig kalkmaleri i Roskilde Domkirke forestillende halshugning af den hellige Catharina¹⁾

"Kapellanen i Køge hr. Rasmus, som meddelte hende sakramentet og trøstede hende 2 mark, Troels Rasmussen fik for at gå med brev til rettermanden i Roskilde 1 mark, vognmanden som åg rettermanden hid 3 mark, rettermanden fik for sin umage og til hans underholdning 24 mark".²⁾

Trolddomssager kendes især fra Køge by, og i mange tilfælde var det skarpretteren i Roskilde, der forestod heksebrændingen. Fra Jersie kendes en sag fra 1616, hvor en "troldkvinde" ved navn Inger Winter havde "forbistret" en moder med den virkning, at hun myrdede sit barn. Roskildegårds lensregnskab anfører 6 daler til "mestermanden i Roskilde for en troldkvinde at pine og brænde". Moderen undgik ikke straf og blev halshugget med sværd og kunne derfor begraves på kirkegården. Dette var ikke så nedværdigende som halshugning med økse, hvor misdæderen blev begravet på retterstedet.³⁾

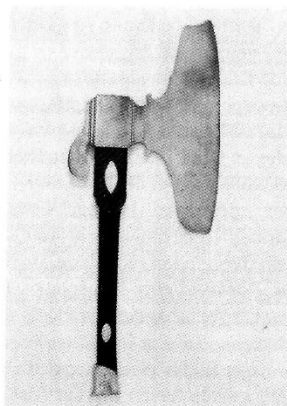

Fig. 2. Skarpretterøkse. Ifølge overleveringerne har øksen været brugt ved Struensees henrettelse i 1772. Nationalmuseet.⁴⁾

Hun blev iøvrigt henrettet med Roskilde bys sværd, hvilket ses af en udgift på 4 mark til "borgmestre og råd i Roskilde for deres rettighed for byens sværd".

Det var et makabert frynsegode borgmestre og råd havde dengang. En udgift på 2 mark til sværdfegeeren viser, at byen også havde en professionel sværdsliber.

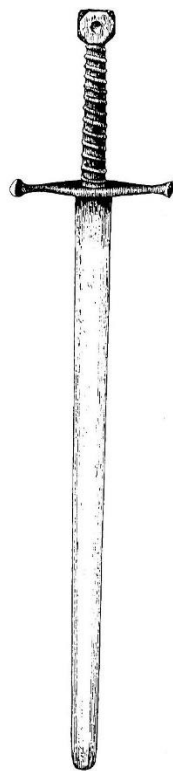

Fig. 3. Køge bys sværd. Byer, som ikke havde egen skarpretter, havde ofte eget sværd som f.eks. Køge, hvor det nu findes på museet.

Fig. 4. Svensk torvescene med kag og straffsted forsynet med halsjern. Efter Olaus Magnus ca. 1550.

Roskildes rettersteder

Allerede fra Roskildes stadsret i 1268 kendes kagen, som dengang hed støden (Stød-hæ). Kagen var skampælen, som synderen blev bundet til, medens skarpretteren med ris "hudflettede" den nøgne ryg. Der anvendtes 9 bundter birkeris, som hver holdt til 3 slag - altså ialt 27 slag. Grovere tilfælde af tyveri kunne medføre, at tyven dømtes til at miste sit ene øre, således som det skete for Else Rasmusdatter i 1649.⁵⁾ Hun var herefter let kendelig som tyv. Det afskårne øre blev ofte fastnaglet til kagen.

Efter reformationen blev den et flittigt benyttet strafferedskab. Biskop Peder Palladius forlangte skøger bragt for "Kalundborgs kag, Københavns kag eller udi knulhuset i Roskilde, hvor altid bør henligge 10 til 12 skoleris til afstraffelse".⁶⁾ Knulhuset

må altså være et straffested, som kan ligestilles med kagen, men det kendes ingen andre steder i Danmark. Imidlertid fandtes i middelalderen i Lübeck og Stockholm en firkantet lille bygning med fladt tag, hvorpå synderen måske blev udstillet og afstraffet.⁷⁾ Da man samtidig havde den traditionelle kagstolpe, kan man ikke afvise, at Roskilde ligeledes har haft knulhus og kag sidstnævnte muligvis på et tidspunkt anbragt på den gade, der fra gammel tid har heddet Støden.

Engang i 1537 (muligvis 1531) blev Set, Laurentius kirke nedrevet, og omtrent hvor alteret stod, opførtes et større firkantet fundament angiveligt til et rettersted.⁸⁾ Resens atlas fra 1677 viser en simpel kagstolpe uden den skafotagtige underdel, som kendes fra Køge. Det er tænkeligt, at

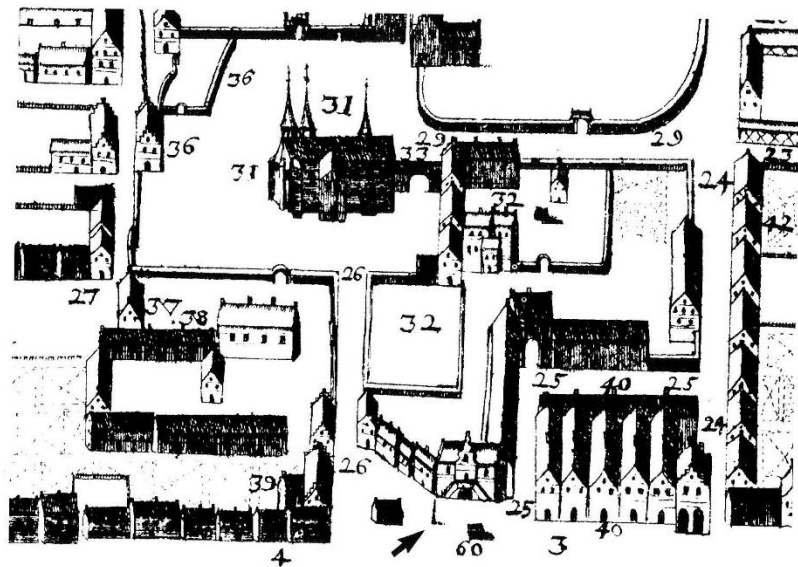

Fig. 5. Udsnit af Resens kort over Roskilde fra 1677. Kagstolpen er placeret midt på torvet.

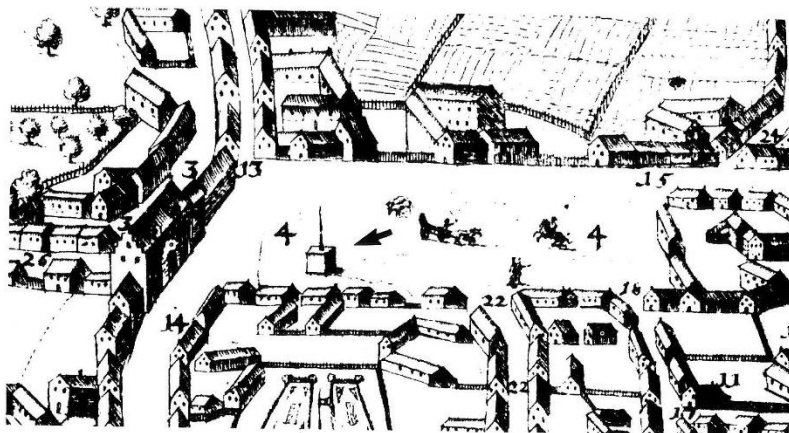

Fig. 6. Udsnit af Resens kort over Køge fra 1677. På torvet ser man kagen med den skafotlignende underdel.

knulhuset blev opført her omkring 1530, hvorefter det - inden 1677 - er fjernet, samtidig med at kagstolpen blev flyttet hertil.

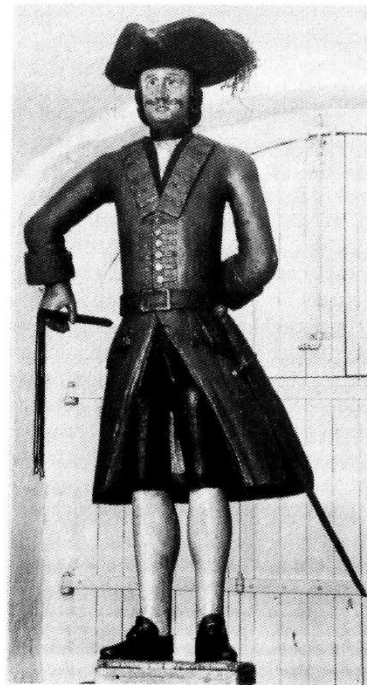

Fig. 7. En udskåret figur forestillende skarpretteren prydede ofte kagens top - den såkaldte kagmand. En sådan findes i Danmark kun bevaret på Tønder Museum.⁹⁾

Byens rettersted med galge var - i hvert fald i 1700-tallet lige udenfor Hedemøllen, hvor Hedeboparken i dag ligger ved Østre Ringvej.¹⁰⁾ Stedet er typisk, nemlig højtbeliggende, nær byen og ved landevejen. Om byen har haft andre rettersteder er uvist. Fra matriklen 1688 kendes marknavne

som store og lille gallehave, store og lille stejlagre, foruden galgebakken ved Haraldsborgvej, som vistnok ikke blev benyttet af byen, men af herrederne med tingsted i Roskilde (Bondetinget).

Mester Jens og mester Christoffer

Indtil 1641 ved vi ikke ret meget om indehaverne af skarpretterembedet i Roskilde. Omkring 1618 var det mester Jens og få år senere mester Christoffer. På dette tidspunkt var professionens udøvere en paria i samfundet, ofte selv dødsdømte benådet på den betingelse, at de påtog sig jobbet. Da således mester Jens skulle henrette en forbryder i Kalundborg fandt han, at denne mand var alt for god at halsugge, og da han selv manglede en medhjælper i Roskilde, gik han til lensmanden og fik synderen benådet på betingelse af, at han indestod for ham.¹¹⁾ Fra andre steder i landet kendes tilfælde, hvor forbryderen foretrak henrettelsen.

Den uhygge, der hvilede over retterstedet og galgebakken, hvor hængte tyve dinglede, var forbundet med overtro, og mange undså sig ikke for at fjerne legemsdele f.eks. fingre. En tyvefinger hængt ned i øltønden gav ekstra fint øl, mente mange. Engang i begyndelsen af 1600-tallet blev en kvinde anholdt i Roskilde med en arm i sin bagage - formentlig stammende fra en galge. I byen var man i tvivl om, hvorledes man skulle håndtere sagen og forespurgte lensmanden. Fra København blev det lensmanden pålagt at lade den anholdte blive straffet ved piskning til kagen, hvorefter hun skulle udvises af riget, og viste hun sig senere, skulle hun miste hovedet.¹²⁾

Osvald Reeberg ca. 1641 - 1663

Omkring 1641 fik Roskilde en ny skarpretter ved navn Osvald Reeberg, som formentlig var indvandret fra Tyskland. Netop på denne tid begyndte en ny æra for erhvervet, hvis udøvere tidligere havde haft almindelige danske navne. Nu blev erhvervet totalt domineret af skarpretterslægter fra Tyskland, hvor mange var blevet arbejdsløse ved Tredivårskrigen slutning. Alle hærenheder var forsynet med egne skarprettere - de såkaldte profosser. Deres effektivitet havde Christian den Fjerde sikkert ved selvsyn konstateret i sin egenskab af "kredsoborst".

Kongen antog iøvrigt i 1634 en "rigens profos og hofprofos" med en årlig løn af 180 rigsdaler samt "sædvanlige hofklæder".¹³⁾

Reebergs arbejdsområde omfattede flere købstæder, som akkorderede med ham og udstedte bestallingsbreve. Det var tilfældet med Køge i 1651/52, hvorefter skarpretteren i Næstved overtog indtil 1656, da Reeberg atter fik aftale med Køge.¹⁴⁾ Slangerup og Holbæk var også hans domæne.¹⁵⁾

Fra Reebergs tid i Roskilde kendes en alvorlig sag om sodomi (kønslig omgang med dyr). Niels kleinsmeds søn Oluf havde "forset sig med en hoppe" og forholdet bedømtes med bål og brand. Der medgik 14 læs ved samt "2 pottes vin at skænke samme fange med førend han åg ud".¹⁶⁾ Sager af denne art var dog forholdsvis sjældne.

Nogle af de ofte forekommende sager vedrørte "lejemål" d.v.s. hor, som efter forordning i 1617 blev takseret til bøder på 12 rigsdaler til manden og 6 til kvinden, når det var sket 3 gange. Det var dengang et meget stort beløb, og faldt betalingen - som gik i kongens kasse - ikke, var skarpret-

teren parat med kagstrygning. I 1641 havde Sofie Hansdatter i Roskilde forset sig 3 gange, men var for svag til at udstå straffen. Hun blev derpå sat i arresten sammen med sine 2 børn. Først 9 uger efter var hun rask nok til at tåle kagstrygning.¹⁷⁾

Mange triste sager vedrørte fødsel i dølgsmål. I 1648 fik skarpretteren 3 rigsdaler for "at hugge hovedet af et kvindfolk og sætte det på en stage - andre til eksempel og afsky". Hun havde efter fødslen ude på marken stukket sit barn ihjel og derpå taget sit eget liv, men selvom hun allerede var død, iværksatte man henrettelsen for at afskrække andre. Hun blev begravet på retterstedet.¹⁸⁾

Vor mand i Roskilde havde også mere fredelige job. I 1654 blev skorstensfejningen på Frederiksborgs Slot overdraget ham for 100 sletdaler om året.¹⁹⁾ Skarpretteren i Roskilde havde kommandoen over skorstensfejere, natmænd og rakkere i sit domæne.

I 1657 kom Reeberg i vanskeligheder. Han blev beskyldt for at have skudt en kvinde, men krigen i Sverige gav myndighederne andet at tænke på, og først i 1663 androg borgmestre og råd i Roskilde kongen om tilladelse til at anlægge sag trods forældelsen. Tilladelsen forelå 3 dage efter. Efter domfældelse i Roskilde endte sagen i højesteret. Af de sparsomme arkivalier synes hændelsesforløbet at være følgende: Et bevæbnet selskab havde efterstræbt en person kaldet Peder Blaa. Imidlertid fik banden ikke fat på ham og traf kun hans kone, som måtte undgælde og blev dræbt. Reeberg havde måske nok deltaget, men blev ikke anset for at være drabsmanden, som han imidlertid havde givet husly uden at underrette øvrigheden i Roskilde. Endvidere skulle han have til-

ladt, at hans heste og vogn blev anvendt, da den dræbte kvindes lig blev anbragt "under galgen til æde for svin og hunde".²⁰⁾ Dømmen lød på landsforvisning for Reeberg og hans hustru samt konfiskation af formuen.²¹⁾ De indsendte nu en ansøgning om benådning til kongen, hvori de bedyrede deres uskyld. Den 22/3 1664 blev de fritaget for landsforvisningen, dog måtte de ikke mere være i Roskilde.²²⁾ Reeberg slog sig ned i Næstved, hvor han oparbejdede en skarpretterforretning, der senere gik i arv gennem mange generationer.

Osvald Reeberg lod sig bestemt ikke kue af nogen. Efter et års tid i Næstved, gik han til sognepræsten med et ønske om at komme til alters. Sognepræsten hr. Laurids afviste ham - måske havde han hørt om Reebergs fortid og frygtede sognebørnenes reaktion. Fra andre steder i landet kendes eksempler på, at skarpretteren og rakkere ved altergang var henvist til at drikke af kalkens fod. Reeberg klagede så til biskoppen, og da dette ikke hjalp, skrev han et langt andragende til kongen. Han gjorde gældende, at i de 23 år, han havde boet i Roskilde, var der ingen problemer med altergang hverken for ham, hans hustru eller tjenestepige, og nu agtede de at søge Herrens bord "og drikke af samme kalk, som den gemene mand, på det vi ikke skulle leve som hedninger". Meget fornemt underskrev han sig "underdanigste tro og pligtskyldige tjener med liv og blod". Der var sandelig stil over det, og ansøgningen resulterede i et brev fra kongen til biskop Hans Svane med anmodning om at efterkomme andragendet.²³⁾ Hvad sognepræsten hr. Laurids har sagt vides ikke.

Ernst Koch 1664 - 1673

Efter Reeberg blev Ernst Koch skarpretter i Roskilde. Faderen var natmester i København og moderen en datter af skarpretteren i Lübeck.

Enevældens indførelse betød en tiltagende centralisering, og skarpretterne akkorderede ikke mere med de enkelte købstæder, men fik bestalling til et større geografisk område. Således fik Koch i 1668 bevilling til at være skarpretter i Roskilde, Frederiksborg og Holbæk amter samt de heri liggende herreder tilligemed købstæderne Roskilde, Holbæk og Køge.²⁴⁾

Som sin forgænger fik Koch entreprisen med renholdelse af skorstene på Frederiksborg Slot. Det er interessant, at man bestemte, at natmanden, der samtidig var skorstensfejer, skulle søge gejstlig betjening hos den præst, som Ernst Koch søgte.²⁵⁾ Med andre ord skulle natmanden, som formentlig boede lige udenfor Hille-rød, rejse helt til Roskilde, når han f.eks. skulle have et barn døbt. Slotskirken har nok været tilgængelig for alle, men måske har kongen ikke brudt sig om at møde natmanden her.

Andreas Liebknecht 1673 - 1684

Allerede i 1673 døde Ernst Koch, og enken giftede sig med Andreas Liebknecht, der var født i 1652 og ud af en tysk skarpretterslægt. Faderen var skarpretter i København, og selv fik han bestalling 7/10 1673 på det ovenfor omtalte område.²⁶⁾ De tyske skarpretterslægter dominerede nu overalt i landet og udgjorde hele dynastier.

Det mest besynderlige kapitel i skarpretternes historie er deres virksomhed som læger. De ordinerede salver og miksturer og drev formentlig kirurgisk virksomhed.

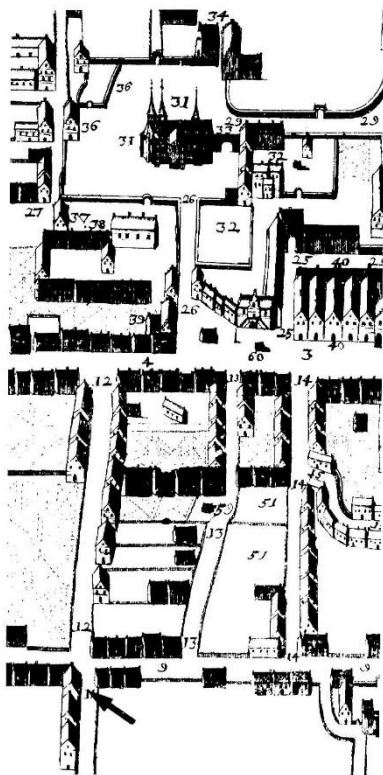

Fig. 8. Andreas Liebknecht boede på hjørnet af Bredgade (nr. 9) og Lammegade (nr. 11), der dengang var en forlængelse af Gullandsstræde. Udsnit af Resens kort fra 1677.²⁷⁾

Det blev sagt, at deres job med partering på hjul og stejle gav dem kirurgisk indsigt, og mange af dem blev benyttet som "ledsættere", når f.eks. en albuve var gået af led.

Andres Liebknecht var især kendt som "franzosendoktor" d.v.s. en der søger at kurere fransoser - det vi i dag kalder syfilis. I 1695 udgav han endog en lærebog eller

kurerbog på tysk.²⁸⁾

Liebknecht forlod i 1684 Roskilde for at overtage et ledigt embede i København.

Fig. 9. Lille sølvbæger med opdrevene blomsterornamenter udført af sølvsmeden Jacob Sørensen på bestilling fra Andreas Liebknecht, da han var skarpretter i København. Hans og hustruens navne er graveret på den glatte rand tillige med årstallet 1692. Nationalmuseet.

Jørgen Conrad 1684 - 1707

Embedet i Roskilde blev overtaget af Liebknechts svoger Jørgen Conrad, som i 1684 giftede sig med Kristine Liebknecht. Han fik bestalling på et område, som omfattede købstæderne Roskilde, Køge, Holbæk, Kalundborg og Nykøbing Sj. samt de dengang eksisterende amter Roskilde, Dragsholm, Kalundborg og Sæbygaard samt den sydlige del af Horns herred. Bestallingen blev givet af kongen og skulle fornyes ved hvert tronskifte.²⁹⁾ Senere var det stiftbefalingsmanden, der på kongens vegne udstedte bestallingsbrev.

I lighed med sin svoger drev Jørgen Conrad udstrakt kirurgisk virksomhed, hvilket bragte ham i strid med de to privilegerede bartskeerere dvs. læger Peter Nielsen og Hans Sundt i Roskilde. Sagen endte i landsretten, der afsagde dom 30/8 1702. Til trods for at dommen forbød Conrad at kurere, gik han alligevel af med sejren støttet af stiftbefalingsmanden Otto Krabbe, der gav ham det vidnesbyrd, at han havde hjulpet adskillige fattige folk for en ringe betaling. Den 3/2 1703 fik han ligefrem bevilling til "at han for sin person folk måtte kurere".³⁰⁾

I 1704 købte Conrad en ejendom på Sct. Jørgensbjerg med et jordtilligende, så han også kunne drive landbrug.³¹⁾

Den firelængede gård lå på hjørnet af Brøndgade og Havnevej. Skarpretterne var efterhånden velflagte, og den betaling, de forlangte, var så ublu, at man 12/3 1698 indførte "maksimalpriser", specificeret i 19 takster f.eks. "et hoved med sværd af f. hugges 10 dlr".

Jørgen Conrad døde i 1707. I kirkebogen står der: "Mandag den 7. februar begravet i Bjerge kirken Jørgen Conrad mestermand her udi staden 49 år gammel". Det er bemærkelsesværdigt, at bøddelen begravdes inde i Sct. Jørgensbjerg kirke, hvor kun få blev begravet.

Jørgen Adam Brøchner 1707 - 1711

Conrads enke skrev til kongen for at udvirke, at medhjælperen Jørgen Adam Brøchner kunne overtage bestallingen. Dette søgte hendes broder Andreas imidlertid at forhindre. Han og Brøchner var dødelige venner og Liebknecht skrev til kongen, "at hans søster ikke skulle tage denne karl, om hvem man ikke ved meget - han har vist endog tjent hos natmand".

Kongen bad om en udtalelse fra stiftbefalingsmand Otto Krabbe, som svarede, at Brøchner "har ved Køge vel forrettet en eksekution og halshugget et kvindfolk og i Tyskland skal have forrettet deslige" og tilføjer, at Brøchner både på faderens og moderens side var af tysk skarpretterslægt, samt at to brødre var skarprettere i Kolding og Nyborg. Endvidere var en svoger skarpretter ved Stougaard i Jylland, og en morbroder residerede i Helsingør. Stamtavlen var altså i orden, og den 15/7 1707 fik Brøchner kongens godkendelse.³²⁾ Fem dage senere blev han gift med enken.

Bartskæreren i Roskilde troede nu, at han kunne være fri for konkurrence, men glæden var kort, da Brøchner kurerede ligesom forgængeren. Atter en ny sag og atter gik skarpretteren af med sejren, idet han den 11/12 1708 fik bevilling til at kure arm- og benbrud.³³⁾

Brøchners embedsperiode var meget kort. Allerede efter fire år i september 1711 - døde han og hans viv samme dag. Årsagen kendes ikke, men pesten kulminerede netop i efteråret 1711. Tidligere nedlagte kirkegårde blev taget i brug med store fællesgrave, men skarpretterparret blev sandelig begravet standsmæssigt inde i Sct. Jørgensbjerg kirke den 22/9 1711.³⁴⁾

Stedsønnen Jørgen Conrad, der var født i 1686 og bar samme navn som faderen, var nu kommet til skels år og alder og overtog jobbet og gården.

Jørgen Conrad 1711 - 1724

Som sin far og stedfar fortsatte Jørgen Conrad med at tage folk i kur. Noget kunne tyde på, at også folk, som boede længere væk, søgte ham og måske blev indlogeret hos ham. Kirkebogen giver i hvert fald et vink herom, idet der under den 21/2 1716

står "begravet en fremmed pige ved navn Sidse, som lå under kur til skarpretter Jørgen Conrads". En måned senere står der "den 29. marts 1716 blev en jysk karl ved navn Jens Sørensen, som var 44 år gammel og døde under kur til mestermanden på Bjerget i Biergekirkegården begravet".

I 1719 solgte Jørgen Conrad ejendommen på Sct. Jørgensbjerg, og der var åbenbart ingen aversion mod at flytte ind i en tidligere bøddelbolig. Køberen var selveste sognepræsten for Sct. Ib og Sct. Jørgensbjerg, Erik V. Lycke,³⁵⁾ og siden har en lang række præster boet der. Jørgen Conrad rykkede ind på hovedgaden i Roskilde i 1719, idet han købte ejendommen Skomagergade 26.³⁶⁾

Christian Ernst Puhan 1724 - 1760

Jørgen Conrad døde i 1724 og blev begravet på Domkirkegårdens sydlige side. Historien gentog sig atter, da enken giftede sig med hjælperen Christian Ernst Puhan, hvis forældre var skarpretterfolk i Colberg i Pommeren. En søster til Puhan var gift med skarpretter Ingermann i Nykøbing Falster.³⁶⁾

En af Puhans eksekutioner i Roskilde var henrettelsen af Mette Iversdatter i 1728. Hun havde ombragt det barn, hun havde født i dølgsmål og sad nu fængslet. Efter at højesteret havde dømt hende til døden, blev hun 14 dage før eksekutionen ført op i retten og "blev advaret og formanet, at give Gud æren, udvise lydighed imod den kristne øvrighed, forlade sit hjertes hårdhed, angre sine synder, bede Gud om nåde, tage sin sjæls evige velfærd i agt og berede sig til sin død". Hun fik herefter at vide, at kongen - efter domprovstens anmodning - af "medfødt mildhed og nåde"

havde modereret straffen således, at hun ville få hovedet afhugget med sværd i stedet for med økse og ville blive begravet på kirkegården - dog uden ceremoni. Yderligere "benådning" kunne der ikke være tale om.³⁷⁾

I 1731 og 1735 lagde to brande store dele af byen i aske. Branden 1735 var påsat, og natmandsdrängen Nicolaj Christian blev pågrebet og dømt. Højesteretsdommen lød på, "at han bør have sin hals forgjort og brændes", hvilket kongen approberede med den tilføjelse "at han først på retterstedet kvæles".³⁸⁾

Dommen var helt efter strafferammen for mordbrand i Danske Lov. Iøvrigt var "drenge" 20 år. Eksekutionen foretoges af skarpretter Puhan, hvis ejendom i Skomagergade også var brændt, den 10/1 1737 på byens rettersted ved Hedemøllen. Et bilag fra kæmneren næsten oser af dokumentation i al sin gru "ladet forfærdige en hvid lærredsskjorte, 1 par ditto bukser og en hvid hue som Nikolaj Christian havde over sine andre klæder den dag han blev rettet 1 rdl. 3 mark, sorte bånd at binde det med 4 sk., 1/2 pund grøn sæbe at tvætte hans gamle skjorte med 4 sk., i 9 dage leveret lys i vagten for 3 mark. De sidste 4 nætter leveret til rådstuetjenerne som blev brugte, da præsterne var hos ham, lys for 1 mark 10 sk. Anskaffet til justificering: 3 2/3 favne tør bøgebrænde, 1 favn birkebrænde, 1 td. tjære, 1 trav langhalm, 2 traver rughalm, 4 tomme tjæretønder, 1 stk. egetræ 6 1/2 alen, for dette at udføre til retterstedet som var 12 læs 3 rdl. Skarpretter Puhan 20 rdl.

Betalt til 6 vognmænd som befordrede byfogeden og skoledisciplene til retterstedet 1 rdl. 3 mark. Nok betalt en vogmand for sprøjten at udføre 3 mark og for 4

læs vand 3 mark³⁹⁾

Puhan genopførte sin nedbrændte ejendom, der var 9 fag i 2 etager til gaden, hvorfra førte en port ind i gården. Her var en længe vinkelret på gaden på hele 15 fag foruden en længe i nord på 6 fag, altsammen i bindingsværk med egetømmer og med tegltage. Desuden en jernbilæggerovn og en indmuret kobberbryggekedel på 1/2 tønne.⁴⁰⁾ I den nordre længe var der stald til 2 heste og 2 køer. I baggården plads til 5 svin. I lighed med mange andre borgere drev Puhan altså også landbrug. I hans tid blev et stykke jord udlagt til embedet - den såkaldte embedsjord, som tildeles visse embeder såsom borgmester, byfoged, dommer, rådmænd og domprovst.⁴¹⁾ Skarprettervænget var ca. 7 tdr. land og lå på Storehede.

Også Puhan gav sig af med kirurgi. Det blev sagt om ham, at han ligeså forsvarligt som upåklageligt havde kureret patienter, som henvendte sig til ham. Ganske vist anlagde stadskirurgen Johan Soltan Jacobsen sag mod ham, men den endte med at Puhan den 28/6 1754 fik bevilling til at kurere de fattige, som bevisligt intet betalte for kur og opvartning, dog var betaling for medikamenter tilladt. Puhan kunne dog kurere mod betaling, hvis klienten havde attest fra stadskirurgen for at denne havde affundet sig dermed.⁴²⁾

Ved Puhans død fandtes i boet 2 tyske lægebøger samt 1 instrument af sølv "til at stryge plaster med", så i mere end én forstand har dette job gået strygende, hvad formuen også kunne antyde, selvom det skal siges, at skarprettergerningen netop var indbringende i Puhans tid.

At Puhans forretning som skarpretter og læge har været særdeles indbringende fremgår af skifteprotokollen i forbindelse

med Puhans død 1760.⁴³⁾

Dagligstuen havde 3 vinduer med hør-lærredsgardiner, et stort egetræsbord malet sort og en lang rødmalet fyrretræsbænk. Her var møbleret med 3 højryggede gyldenlæderstole og lænestol i samme udførelse. På væggen 4 skilderier. Endvidere stueur med malet federal og en brunmalet fyrretræskiste med beslag og lås. Her befandt sig også sølvknappede spadserestokke og pyntevåben som messingkårde og -pallask. Endelig var her det såkaldte sværdskab, som indeholdt:

2 skarprettersværd, 2 brændemærker, 2 messingtridsler, 1 jerntridse, 1 stort spir, 2 kæder, 2 eksekutionsøkser, 1 stor jerntridse, 2 jerneksekutionstænger, 1 lille jernbrænde med 2 remme, nogle liner samt 2 pund groft slangekrudt (slange er et gammelt ord for kanon. Vi ved, at heksen ofte blev styrtet i flammerne med krudt bundet på ryggen).

Den øverste stue havde ligeledes 3 vinduer, men med netteldugsgardiner, som er et fint stof lavet af brændenældetaver. I stuen var flere gemmemøbler, især et stort egeskab, endvidere en "indlagt" dragkiste, lakeret foldebord med bordtæppe og hele 9 gyldenlæderstole.

Her var også 2 spejle med forgyldt ramme og krone, en poleret messingkedel, 9 par tekopper, 2 pokaler med låg, glaskrus med søvlåg, vinglas og slebne ølgas.

Køkkenet indeholdt den tids bedste tinservice, nemlig 20 tallerkner i engelsk tin og 30 stk. i krontin, messingkaffekander, kobberkedler, kobbertærtepande o.s.v.

I køkkenet en slagbænk med olmerdugs dyner formentlig til tjenestepigen.

I soveværelset lå pistolen parat ved siden af postilen, som var en tysk bønne-

bog. Afmøbler en løgbænk og himmelseng med grønt forhæng udstyret med olmerdugs dyner. Det mest pudsige var et stort antal fugle i hver sit bur - specielt nævnes et stort fuglebur med en solsort.

Alt i alt ser det ud til, at der har været nogen selskabelighed, hvad også de velforsynede klædeskabe bar præg af f.eks. fruens mange "adrienner" (selskabskjoler). Der var mange smykker i guld og ædelstene f.eks. guldpandelokker med agatsten, ja, selv hunden kunde ekviperes med "et hundehalsbånd med lås og 4 bjælder på pladen af sølv".

Mesters egen garderobe var også alsidig - f.eks. 3 sæt tøj, hver bestående af kjole og vest, begge dele med sølvknapper, hvis antal er imponerende. Kjolen havde fra 44 til 54 og vesten 42 til 44 knapper, ialt repræsenterende en værdi af ca. 40 rigsdaler for knapperne alene (lig med værdien af 3 køer). I vesten kunne han komme sit sølvlommeur med sølvkæde, hvori hang hans signet. Endvidere var der parykker, hørlærredsskjorter, handsker af dyreskind, sorte herresilkestrømper og meget andet. En særlig værdifuld guldkæde vejede 6 lod (87 gr.) og var vurderet til hele 60 rigsdaler.

I registreringen af boet ses mange guld- og sølvting samt et større antal mønter, hvoraf flere udenlandske.

I gården fandtes 2 sortbrune heste vurderet til 24 rigsdaler, og 2 køer til samme beløb. Skifteretten holdt auktion over Puhans ejendele, efter at man formedelst 3 mark havde annonceret begivenheden ved trommeslagning i 3 dage og ved opsætning af 32 plakater i Roskilde by og i Lejre og Ramsø-Tune herreder.

Auktionen blev et tilløbsstykke med salg til det bedre borgerskab. Tidligere tiders

aversion mod alt, hvad bøddelen havde rørt ved, var nu borte. Etatsråd Munthe købte 5 højryggede gyldenlæderstole, forvalter Rosted 1 dusin krontin tallerkener samt hundehalsbåndet. Rådmænd, købmænd og andet godtfolk købte alt muligt, selv det aflagte tøj. De mere værdifulde guld- og sølvting overtoges dog af Puhans nevø Ernst Reeberg, skarpretter i Næstved og af medhjælperen og efterfølgeren Johan Gotfried Ingermann.

Af bogsamlingen kan nævnes 2 tyske lægebøger og et væld af tyske og danske salmebøger og bønnebøger, 1 billedbibel og 1 tysk geografi. Bøgerne gik i arv til Ingermann.

Puhan blev som sin hustru, der var død 5 år forinden, begravet på Domkirkegården. Ægteskabet var barnløst og testamentet oprettet i 1741, i følge hvilket boet skulle deles mellem Ernst Reeberg og Puhans søster Anne Marie Ingermann, der var skarpretterenke i Nykøbing F., og hvis søn Johan Gotfried var Puhans medhjælper i de seneste år.

Johan Gotfried Ingermann 1760 - 1804

Ingermann havde allerede den 10/12 1751 fået bestalling fra stiftbefalingsmanden (stiftamtmanden). Bestallingen blev nu protokolleret af byfogeden i justitsprotokollen og omfattede Frederiksborg, Kronborg, Kalundborg, Sæbygaard, Dragsholm og Roskilde amter med de heri værende købstæder samt Holbæk og Køge. Endvidere blev han pålagt at holde "skorstenstjenere og natmænd".

Ingermann virkede som skarpretter i en lang periode nemlig fra 1760 til sin død i 1804. I den tid gik erhvervet meget tilbage, fordi retspraksis blev ændret. Grove tyve-

rier medførte ikke længere dødsstraf. I stedet blev tyven kagstrøget, evt. også brændmærket og overført til "slaveriet" (f. eks. til Bremerholm i København).

I en dom fra 1805 heder det, at slaven Chr. Pedersen Holst, der var stukket af fra fæstningsarbejde i København og som blev pågrebet i Roskilde efter et tyveri, skulle kagstryges og brændemærkes på panden og herefter indsættes til arbejde i rasphuset for livstid.⁴⁴⁾ Der skulle han raspe farver, hvilket var et meget sundhedsfarligt job.

Mordsager forekom også. I 1766 blev en gårdmand i Jersie myrdet, og hele 3 personer blev pågrebet og mistænkt. Sagen blev behandlet i flere instanser. Først to år senere faldt der dom. Hvad den gik ud på, fremgår af regningen fra Ingermann:⁴⁵⁾

Regning.

1. For Delinquenten Peder Andersen at knibe med gloende Tænger 5 Gange tilkommer mig efter kgl. allernaadigste Rescript af 12/3 1698 for hver Gang 2 Rdl. .... 10 Rdl
Ligeledes for Hans Hoved med Økse at afhugge ..... 8 "
For Haanden at afhugge ..... 4 "
For Hoved, Haand og Krop at lægge paa Stejle ..... 11 "
2. For Delinquenten Niels Jakobsens Haand og Hoved med Øxe at afhugge ..... 12 "
og Hoved, Haand og Krop at lægge på Stejle ..... 11 "
3. For Delinquenten Hans Villumsens Hoved med Øxe at afhugge og Hoved at sætte paa

Stejle samt Kroppen i jorden
at nedlægge ..... 13 "
er ..... 69 Rdl

Ovennævnte tredsindstyve og ni rigsdaler er mig rigtig betalt, hvorfor quitteres.

Roskilde, dend 13. April 1768.

J. G. Ingermann.

De arme syndere, som skarpretteren tog under behandling i embedsmedfør, var naturligvis ikke underkastet hans lune. Et eksempel fra 1758 viser, hvor præcist dommeren foreskrev eksekutionen. Anne Judith Kiær på Sct. Jørgensbjerg havde skåret halsen over på sin 10-11 år gamle datter Dorte. Som motiv angav moderen, at hun var ked af verden og ikke ville leve længere. Dommen lyder: "Thi dømmes herved, at hun, for slig forsættelig og med berådt hu forøvede meget grove mord på et uskyldigt barn, bør at lide straf efter hans kongl. Majestæts allernaadigste forordning af 7/2 1749, således af skarpretteren at knibe med gloende tænger først udenfor det hus, hvor mordet er begået, siden tvende gange imellem gerningstedet og retterstedet og allersidst på retterstedet. Dernæst hendes højre hånd levende afhugges med en økse og siden hovedet i ligemåde med en økse, hvorpå legemet af natmandens folk skal parteres og lægges på stejle, og hovedet tilligemed hånden fæstes på en stage ovenfor legemet, ligesom og efter højstbemeldte kongelige allernaadigste forordning fra sit fængsel til at udstå sin straf til retterstedet at føres på natmandens sluffe uden nogen ceremoni eller pyntede klæder, men de udi fængslet brugte daglige klæder, uden hue med blottet hoved, strik-

ke om halsen og sammenbundne hænder. Så og ifølge lovens bog 88 art. 6 at have sin hovedlod forbrudt og desuden at betale hendes arrest, underhold og proces item påfølgende eksekutions bekostning".⁴⁶⁾

Gennem flere menneskealdre havde de tyske skarprettere næsten uden undtagelse giftet sig med døtre af eller enker efter andre skarprettere. Som en undtagelse giftede Ingermann sig med en pige udenfor kredsen. Hun var datter af Christian Berg, der var smed i Roskilde. Følgende indførsel findes i kirkebogen for Roskilde Domkirke under den 6/8 1777: "Efter kgl. allernådigst tilladelse er ungarlen Sr. Johan Gotfr. Ingermann, skarpretter og pigen Anne Marie Christiansdatter kopulerede hjemme i huset af velædle hr. domprovst Schultz".

Fra provst Daniel Peter Smiths erindringer får man et særdeles interessant indblik i livet i skarprettergården.⁴⁷⁾

Smith, hvis fader var sognepræst i Holbæk, blev i 1793 discipel på Roskildes lærde skole og fik, som det var almindeligt, kost og logi hos en Roskildeborger. Denne vært var Ingermann, og sognepræsten fandt det åbenbart passende, at sønnen blev indlogeret hos skarpretteren, som i øvrigt i forvejen havde en anden præstesøn boende. I sine erindringer skriver Smith, at skarpretterens vigtigste næring var "kvak-salverie" han tørrede urter, hestepærer og adskillige rødder, lavede "drikke" deraf, og når bønderbørnene fik denne ind, efter at den havde løbet ned af øksen, 3 torsdage, så kom de dem ufejlbarlig af deres "skæver", sådan hed alle mulige børnesygdomme og drikken var den samme. Mangen en torsdag var hele vor gård fuld af vogne, stuen af skrigende børn og - hylderne af oste, æg, smør, ja vel en slagtet gås

eller stegegris. Ingermann med sin korte kjole og blå fløjs hue tog sig da meget vigtig ud.

Under en skøjtetur på fjorden var Daniel Peter Smidt faldet og havde slået især højre arm, som til sidst svulmede voldsomt op. Han fortæller herom: "Jeg ville ikke betro mig til min værts kur, men byens felt-skærer, der årlig fik løn af skolen for at helbrede sår, for resten en barber og fusker, skønt han var distriktslæge (hed Stein), og han begyndte med plastre og salve i flere uger, hvor jeg led forfærdeligt". Armen blev sortblå og Stein beredte til rektor, professor Tauber, at han frygtede koldbrand, og at han ville amputere armen. Herom fortæller han i erindringerne: "Professor Tauber og conrektor, som begge holdt lidt af mig, blev alarmerede og Tauber, der ellers aldrig lod sig se på gaden, brød sin lærde magelighed og kom personlig til mit logi. Værtinden førte højt forundret denne skolens monark ind til mig, og med begge hænder i siden udbrød: "det er godt nok til ham, som ikke ville tåle, at vi kurerede ham". "Kan hun kurere ham?" spurgte Tauber. "Ja - så fanden tage mig, kan vi så, og det lige for Steins næse." - "Band hun ikke, men gør det, om hun kan, det giver jeg hende lov til, thi Stein vil skære armen af ham." "Du fredsens Gud!" - råbte hun, "det skal han ikke få lov til, så længe jeg er kone i huset."

Det er interessant, at denne lærde mand afskediger lægen og overlader drengen til skarpretterparret, som nu i 11 dage lagde omslag på af varm grød med urter nat og dag, hvor han led uhyre og næppe kunne sove, men endelig gik der hul og ud væltede en frygtelig mængde materie samt to benfliser. Han fik ro, beholdt armen og begyndte i skolen efter 8 dage.

Daniel Peter Smith fortæller om den anden discipel, som boede hos skarpretteren, "at han ikke havde gjort sig elsket. Værten havde i væggen et indmuret skab, hvori økserne og sværdet hang. Når der forestod en eksekution, så vidste økserne det og klirrede af sig selv forud, mente Ingermann.

Drengen listede sig til at støde til skabet, når værten vendte ryggen, så det klirrede - og den gamles åsyn forundredes ved lyden, men da han gentog det og blev opdaget, forbitredes manden højlig".

Fra gammel tid havde skarpretterne ret til at opkræve et lille beløb af hver ejendom i deres distrikt - de såkaldte mestermands-penge, der androg et par skilling. Omkring 1790 blev det bestemt i Roskilde, at byens kasse skulle udrede denne betaling, men Ingermann fortsatte dog ufortrødent indtil magistraten fik stoppet ham.⁴⁸⁾ Antallet af eksekutioner var faldet drasstisk i hans seneste år, og agerbruget og kvaksalveriet var nu hovedindtægtskilderne.

Efter Ingermanns død i 1804 ansøgte enken om, at måtte videreføre "firmaet" og beholde "embedsjorden". Det var dog ikke meningen, at hun selv skulle svinge øksen. Hun skulle akkordere med skarpretter Mühlhausen i København, således at han trådte til, når der var brug for en skarpretter. Mühlhausen havde iøvrigt i 1772 henrettet Struense og Brandt. Byen støttede hendes andragende, som blev godkendt.⁴⁹⁾ I 1808 solgte hun ejendommen Skomager-gade 26 og hun døde i 1812, som Roskildes sidste indehaver af skarpretterembedet.

På Sjælland var der herefter kun udøvere af faget i Næstved og København. Til sidst havde Danmark kun en enkelt skarpretter, som foretog den sidste offentlige henrettelse i 1882.

Noter.

- 1) Troels Lund: Dagligliv i Norden. København 4 udg., bind XI s.166
- 2) Køge byfogedregnskab 1612-13, Fol.reg. 108 b RA.
- 3) Roskildegårds lensregnskab 10/8 1616. RA.
- 4) Holger Rasmussen: Ret og straf i Danmark. Nationalmuseet 1986 s. 76
- 5) V. A. Secher: Bidrag til Københavns Rets og Kulturhistorie, Historiske Meddelelser om København, Kbh. 1911-12, 1.rk.bd.3 s. 275.
- 6) Hugo Mathiesen: De kagstrøgne, Kbh. 1986, s.48.
- 7) Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder, Kbh. 1956-78, bd. 10 s.42, artikel: kåk.

- 8) Hugo Mathiessen: Sct. Laurentii Kirke i Roskilde. Fra Københavns Amt 1931, s.149.
- 9) Holger Rasmussen: Ret og straf i Danmark. Nationalmuseet 1986 s. 29
- 10) Kopibog for breve og dok. vedr. Roskilde købstad, Roskilde rådstue H-15 s.110 LAS.
- 11) Jørgen H. Andersen: Indenfor murene. Kalundborgs historie/red. Tore Nyberg & Thomas Riis, Kalundborg 1985, bd. 1, s.87.
- 12) som note 5 s.125
- 13) Kancelliets Brevbøger v/E. Marquard, København 1936 s.643.
- 14) V. Hermansen & P. Engelstoft: Køge Bys Historie. Kbh. 1932 s.162.
- 15) Arne Sundbo: Frederikssunds og Købstaden Slangers Historie, Kbh. 1931-37, s.354. Albert Thomsen: Holbæk Købstads Historie. Holbæk 1936-42, s.207.
- 16) Roskilde byfogedregnskaber 1641-42, fol.reg. 108 b, pk. 112 d RA.
- 17) som note 16.
- 18) Roskilde byfogedregnskab 1648-49, fol.reg. 108 b, pk. 112 d RA.
- 19) Hermansen: Hillerød By, Udg. af Fredriksborg Amts Historiske Samfund, Kbh. 1925 s. 334.
- 20) Sjællandske registre 1663 s.407-8 samt indlæg RA.
- 21) Højesterets stævningbog 1663 s. 136 RA.
- 22) Sjællandske registre 1664 s. 494 samt indlæg RA.
- 23) Sjællandske tegnelser 1665 s. 230 samt indlæg RA.
- 24) Sjællandske registre 1668 s. 110 RA.
- 25) Som note 19.
- 26) Sjællandske registre 1673 s. 199 RA.
- 27) Roeschild byes biugnings grunds taxt 1682, fotokopi i lokalhist. arkiv Roskilde, nr. 251.
- 28) K. Carøe: Bøddel og Kirurg. Kbh. 1912, s. 17.
- 29) Underskrivelsesbog 29/1 1701, Danske kancelli D 63. RA
- 30) som note 28 s. 20.
- 31) Sct. Jørgensbjerg & Duebrødre klostets birk, justitsprot. 1697-1719 s.177 LAS.
- 32) Sjællandske tegnelser, indlæg 192/1707 RA.
- 33) som note 28 s. 21.
- 34) Kirkebog Sct. Jørgensbjerg sogn LAS.
- 35) som note 31 s. 378.
- 36) Roskilde byfoged, skifteprotokol 1753-62 s. 825-853 LAS.
- 37) J. Kornerup: Roskilde i gamle Dage. Kbh. 1892, s.143-44.
- 38) Sjællandske tegnelser 1735-36, s. 895-96 RA.
- 39) Roskilde rådstue, kæmnerregnskab 1737 bilag 55. LAS.
- 40) Grundtakst 1761, brandforsikringsarkivalier. LAS.
- 41) Roskilde rådstue, kæmnerprotokol 1763-84 s. 12. LAS.
Kort over Nymarken fra 1808 i Matrikelarkivet, København.
- 42) som note 28 s. 31.
- 43) som note 36.
- 44) Roskilde byfoged, justitsprotokol 26/11 1805. LAS.
- 45) Ole Hansen: Om et Mord i Jersie 1766. Fra Københavns Amt 1932-33, s.327.
- 46) Sct. Jørgensbjerg & Duebrødre klostets birk, justitsprot. 1758 s. 632. LAS.
- 47) Fanny Fang: Af Daniel Peter Smiths Erindringer. Fra Københavns Amt 1953, s. 71, 80-82.
- 48) som note 37 s. 271.
- 49) Roskilde byfoged, kopibog udgående breve, 10/7 1804. LAS.

RA = Rigsarkivet, København.
LAS = Landsarkivet for Sjælland, København.